STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 21 (2026)

DOI: 10.24425/snt.2026.277

Data przesłania: 13 II 2026
Data akceptacji: 12 III 2026
Data publikacji: 20 XI 2026

SŁAWOMIR ZATWARDNICKI
Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
ORCID: 0000-0001-7597-6604

TEOLOGICZNA INTERPRETACJA PSALMU 22 PRZEZ TOMASZA Z AKWINU. GŁOS W DYSKUSJI NA TEMAT POJMOWANIA SENSÓW PISMA ŚWIĘTEGO PRZEZ AKWINATĘ

1. WSTĘP

W literaturze teologicznej istnieją już opracowania podejmujące kwestię rozumienia przez Tomasza z Akwinu sensów Pisma Świętego[1], choć nie sposób uznać, że dyskusja na ten temat jest już zamknięta. Zwłaszcza że uczeni odwołują się najczęściej do teorii wyłożonej przez Tomasza, która nie może być właściwie zrozumiana bez uwzględnienia jego praktyki egzegetycznej. W niniejszym artykule wychodzę od wykładu Psalmu 22 dokonanego przez Akwinatę (punkt 2), jednak uwzględnię również inne jego dzieła, zwłaszcza *Summę teologii* oraz komentarze biblijne, rzucające światło na interpretację Psalmu. Na tej podstawie wyprowadzę wnioski dotyczące teologicznej hermeneutyki stosowanej przez średniowiecznego myśliciela, w tym także rozumienia przez niego sensów Pisma Świętego (punkt 3). Konkluzje te postaram się ukazać

[1] Por. moje wcześniejsze artykuły oraz przywołaną w nich literaturę: Zatwardnicki 2025a; Zatwardnicki 2025b; Zatwardnicki 2025c. W artykule poświęconym teologii sensów Pisma Świętego (Zatwardnicki 2025c) zająłem się teoretycznymi wypowiedziami Tomasza, w niniejszym tekście interesują mnie wnioski wynikające z praktyki egzegetycznej Tomasza.

Copyright (c) 2026 Sławomir Zatwardnicki. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NoDerivs 4.0 Poland (CC BY-ND 4.0 PL) License (https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.en), which permits copying and redistribution of the material in any medium or format for any purpose, even commercially, provided the original author and source are properly cited. If you remix, transform, or build upon the material, you may not distribute the modified material.

na tle zasad interpretacji wyłuszczonych przez samego Tomasza, a także z uwzględnieniem opracowań współczesnych uczonych zajmujących się hermeneutyką Doktora Powszechnego[2].

2. PRAKTYKA EGZEGETYCZNA TOMASZA: WYKŁAD PSALMU 22

W przekonaniu Tomasza z Akwinu Psalm 22 traktuje głównie o Męce Chrystusa, a także o Zmartwychwstaniu, ku któremu Męka jest skierowana. Przy czym, co ważne, Męka ta miałaby być obecna już w samym sensie dosłownym: „[c]hociaż figuralnie [*figuraliter*] Psalm ten mówi o Dawidzie, to jednak szczególnie [*specialiter*] – w sensie dosłownym [*ad litteram*] – odnosi się do Chrystusa". Dawidowa udręka „figuralnie zapowiadała mękę Chrystusa [*figurabat passionem Christi*]" i „lepiej odnosi się do Chrystusa [*melius refertur ad Christum*]" (*In Ps.* 21,1; Tomasz z Akwinu 2021a, 332–33)[3].

Psalm 22 dzieli się w przekonaniu Tomasza na trzy części: w pierwszej zostaje określona skarga, w drugiej (od w. 7) opowiada się o męce, trzecią stanowi prośba o wyzwolenie (w. 20) (por. *In Ps.* 21,1).

2.1. SKARGA CIERPIĄCEGO

W pierwszej części psalmista zdaniem Tomasza czyni trzy rzeczy: określa skargę, czyli pytanie [*conquestio sive quaestio*] (w. 2a), wyjaśnia skargę [*expositio conquestionis*] (w. 2b) oraz określa rację skarżenia się [*ratio conquerendi*] (w. 4) (por. *In Ps.* 21,1).

Skarga Chrystusa – „Boże mój, Boże mój, dlaczego Mnie opuściłeś?", czyli wystawiłeś na Mękę – nie oznacza, że Bóstwo zostało oddzielone od człowieczeństwa (błąd Ariusza), lecz że Bóg nie jest obecny przy Nim w taki sposób jak wtedy, gdy ochrania i spełnia prośbę (por. Jr 20,11) (por. *In Ps.* 21,1).

W *Summie teologii* Tomasz w odpowiedzi na zarzut, że w śmierci Chrystusa nastąpiło oddzielenie Bóstwa od ciała (por. Mt 27,46; Ps 22,2), odpowiada, że jeśli łaska Boża jest nieodwołalna (por. Rz 11,29), to tym bardziej jest tak z łaską zjednoczenia [*gratia unionis*] Bóstwa z ciałem Chrystusa w Osobie [*in persona*]. Ta łaska jest nawet większa od łaski przybrania za synów [*gratia adoptionis*]

---

[2] Również Tomaszowym wykładem psalmów zajmowali się już uczeni, z polskich trzeba wymienić przede wszystkim Piotra Roszaka, a z zagranicznych odwołam się do Wilhelmusa Valkenberga (2025), którego artykuł uwzględniający wkład autora monografii *Odkupiciel i Przyjaciel* (Roszak 2020) ukazał się ostatnio w tomie *Wrocławskiego Przeglądu Teologicznego* poświęconym Tomaszowi z Akwinu.

[3] Tomasz utrzymuje (*In Ps.* 21,1), że o Męce Chrystusa opowiada pięć psalmów, inne (35, 55, 69 i 109) czynią to jednak krócej niż Ps 22.

uświęcającej ludzi; ta pierwsza skierowana jest na unię personalną [*ad unionem personalem*], a ta druga odnosi się do pewnego rodzaju zjednoczenia afektywnego [*ad quandam unionem affectualem*] (por. *ST*, III, q. 50, a. 2, resp.)[4].

Bóg zdaniem Tomasza pozwala cierpieć człowiekowi z powodu *defectum vel poenae vel culpae* (por. *ST*, I, q. 113, a. 6, vid. 2 oraz resp.). Jeśli św. Paweł pisze, że Ojciec „nawet własnego Syna nie oszczędził" (Rz 8,32), to oznacza to, że nie uchronił Go od kary [*poena*], gdyż w Chrystusie nie było winy [*culpa*]. Ojciec poddał Syna Męce i wydał w ręce prześladowców dla dobra ludzi i ich wybawienia (por. Rz 3,25; Iz 53,6–7.10). Albo inaczej: to Syn wydał samego siebie *pro nobis* (por. Ef 5,2), gdyż Ojciec wzbudził w ludzkiej woli Chrystusa taką miłość, że Ten dobrowolnie poddał się Męce (por. *In Rom*., c. 8, lect. 6, n. 713; *ST*, III, q. 47, a. 3, resp.).

Tomasz komentuje Vulgatę, w której w wersecie 2b znajduje się fraza: *verba delictorum meorum*. Bóg opuścił „Mnie, prawdziwego człowieka, o ile mam ludzką naturę" – zdaniem Akwinaty „te słowa Chrystus powiedział w osobie grzesznika, czyli Kościoła". Średniowieczny uczony przyjmuje tutaj, że „to, co dotyczy członków, Chrystus mówi o Sobie ze względu na to, że Chrystus i Kościół są jak jedno Ciało Mistyczne; i dlatego mówią jak jedna osoba, i Chrystus przekształca Siebie w Kościół, a Kościół – w Chrystusa" (por. Rz 12,5) (*In Ps.* 21,1; Tomasz z Akwinu 2021a, 335–36)[5]. W Głowie nie ma co prawda przestępstwa, lecz tylko podobieństwo przestępstwa (por. Rz 8,3; 2 Kor 5,21), ale w członkach są przestępstwa (por. *In Ps*. 21,1; por. Nolan 2023, 1222).

Dodatkowych wyjaśnień można szukać w Tomaszowych komentarzach nowotestamentowych. Słowa apostoła, że Bóg zesłał swojego Syna „w ciele podobnym do ciała grzesznego" (Rz 8,3), tłumaczy tym, że ciało Chrystusa było zdolne do cierpienia, któremu ciało ludzkie przed grzechem nie podlegało (por. *In Rom*., c. 8, lect. 1, n. 608). Twierdzenie, że Bóg „dla nas grzechem uczynił Tego, który nie znał grzechu […]" (2 Kor 5,21), można wyjaśnić zdaniem Akwinaty na trzy sposoby: Bóg uczynił Chrystusa ofiarą za grzech, bo w Starym Prawie nazywano ofiarę za grzech „grzechem" (por. Ps 4,8); Bóg sprawił, że Chrystus przyjął śmiertelne i cierpiące ciało jako „podobieństwo grzechu" (por. Rz 8,3); Chrystusa uważa się za grzesznika, którym nie był (por. Iz 53,12) (por. *In II Cor*., c. 5, lect. 5, n. 201).

Słowa modlącego się przed Męką Chrystusa można rozumieć dwojako: albo Chrystus niejako niósł osobę słabych w Kościele, albo słabe ciało Chrystusa

---

[4] Jak Tomasz rozumie *unio affectiva* – zob. *ST*, I–II, q. 25, a. 2, ad 2 oraz q. 28, a. 1, ad 2.

[5] Słowa Chrystusa w Ps 22,2b wypowiadane są „w imieniu swoich członków" [*ex persona membrorum suorum*] – por. *ST*, III, q. 15, a. 1, ad 1. Chrystus i Kościół mają się do siebie jak głowa i ciało tworzące jedną osobę. Dlatego Chrystus czasem przyjmuje postać Kościoła [*Christus accipit formam Ecclesiae*], jak np. w Ps 22,2 – por. *In Mt.*, c. 24, l. 3, n. 1983.

naturalnie uciekało przed śmiercią. Dlatego prośbę o uwolnienie od męki można rozumieć jako słowa „albo członków, w których znajduje się przestępstwo, albo Chrystusowego ciała, w którym jest podobieństwo przestępstwa, czyli grzechu" (*In Ps*. 21,1 (dot. cyt. i par.); Tomasz z Akwinu 2021a, 336). Słowa te są daleko od zbawienia (w. 2b), gdyż Chrystus mówi w osobie grzeszników opuszczonych i niewysłuchiwanych przez Boga (por. J 9,31); ewentualnie mogą one dotyczyć zbawienia cielesnego (właściwego dla Starego Przymierza), od którego daleki jest Chrystus jako Ten, dla którego własne jest zbawienie duchowe i wieczne (istota Nowego Przymierza) (por. *In Ps*. 21,1)[6]. Wydaje się, że prośba Chrystusa nie została spełniona (por. Rz 8,32; Mt 26,39; Iz 54,7) – nie został On uwolniony od męki cielesnej, gdyż „była według ciała", tłumaczy Tomasz (*In Ps*. 21,1; Tomasz z Akwinu 2021a, 335).

Psalmista woła dniem i nocą (w. 3), a zatem wytrwale – modli się w pomyślności (by nie zginął) i w przeciwnościach (by zostały usunięte), ale nie zostaje wysłuchany. Jak zatem Akwinata godzi te słowa z wysłuchaniem Chrystusa, o którym pisze autor Listu do Hebrajczyków (5,7)? Każda modlitwa Chrystusa jako akt rozumu została wysłuchana, modlitwa zaś wyrażająca słabość natury podlegającej cierpieniu – nie (por. J 12,27). Prośba odnosiła się do zbawienia doczesnego [*salus temporalis*], zbawienia Starego Przymierza, a nie do zbawienia wiecznego [*salus aeterna*] – zbawienia Nowego Przymierza (por. *In Ps*. 21,2)[7].

Warto tutaj odnieść się do *Summy teologicznej*, w której Tomasz rzuca dodatkowe światło na rozumienie pozornego niewysłuchania modlitwy Chrystusa. Otóż twierdzi Tomasz, że o modlitwie będącej przejawem woli ludzkiej mówi się, że została wysłuchana, gdy spełnia się wola proszącego. Wola ludzka jest rozumna, gdyż człowiek chce tego, co rozum mu przedstawia. To, czego człowiek chce np. pod wpływem uczuć czy przyrodzonych poruszeń woli, jest chciane jedynie *secundum quid* – pod warunkiem, że rozum nie wniesie do tego swoich zastrzeżeń. Tomasz tę właściwą wolę nazywa *absoluta voluntas*, a tę drugą określa mianem *velleitas*. Ponieważ przedmiotem rozumnej woli Chrystusa było to, czego chce Bóg, Boska i ludzka wola Chrystusa została spełniona,

---

[6] Por. także: *In III Sent*., d. 17, q. 1, a. 3, qc. 4, solutio 4, ad 1: „[…] dixit Christus in persona Ecclesiae, ut dicit Glossa. Vel loquitur de oratione exprimente voluntatem sensualitatis, aut velleitatem rationis ut natura". Przypisanie sobie przez Chrystusa grzechów ludzkości jest jedną z najważniejszych przyczyn bólu wewnętrznego Chrystusa w czasie Męki, ta zaś była największym cierpieniem Chrystusowego życia – por. *ST*, III, q. 46, a. 6, resp.

[7] Chrystus doznał niepokoju (zatrwożył się) „nie w rozumie, ale w sferze zmysłowej [*non in ratione, sed in sensualitate*]" (por. J 12,27) – *In Ps*. 29,5 (Tomasz z Akwinu 2021a, 460). Słowa Ps 22,3 odnoszą się „ad affectum sensualitatis, quae mortem refugiebat" – *ST*, III, q. 21, a. 4, ad 4. Por. także *ST*, III, q. 46, a. 6, gdzie jest mowa o „amissio vitae corporalis, quae naturaliter est horribilis humanae naturae".

a zatem każda Jego modlitwa była wysłuchana (por. *ST*, III, q. 21, a. 4, resp.; Nolan 2023, 1242)[8].

W kolejnych wersetach Psalmu określona zostaje racja skargi Chrystusa. Pytanie Chrystusa szukającego przyczyny Męki było rozumne, rozumne jest również to, że został opuszczony. Dlaczego Bóg, który mieszka w świętych (w. 4) (por. Sdz 6,13; Jr 14,9), miałby ich opuszczać? Święci ojcowie, wzywając Boga, w którym złożyli nadzieję (w. 5), byli wyzwoleni od udręk i nie zostali zawstydzeni (w. 6) (por. Wj 14; Ps 120,1; Dn 3,40; Rz 5,5). Tomasz twierdzi, że Chwała Izraela, który mieszka w świętym, nie wysłuchuje, gdy ktoś nie woła o zbawienie duchowe. Tomasz dopuszcza również taką interpretację, że Chrystus mówi w osobie grzesznika, w którym Bóg nie mieszka. Jak zauważa Akwinata, Boża Opatrzność wyzwalała Ojców także wyzwoleniem doczesnym, lecz Chrystus obiecuje i daje dobra duchowe i wieczne, dlatego nie chciał wyzwolenia doczesnego (*In Ps.* 21,3–4). W tym miejscu pojawia się bardzo ciekawe spostrzeżenie, w którym Akwinata wyraża relację między obu testamentami: „a jednak niektórzy w Nowym Testamencie zostali wyzwoleni wyzwoleniami doczesnymi, a w Starym Testamencie niektórzy zostali nauczeni utrapieniami duchowymi, aby okazało się, że Bóg jest Autorem obu Testamentów" (*In Ps*. 21,4; Tomasz z Akwinu 2021a, 340).

2.2. OPOWIADANIE O MĘCE

Od wersetu 7 rozpoczyna się część Psalmu, w której psalmista zdaniem Tomasza opowiada o Męce. Psalmista przedstawia wycierpiane zawstydzenie, szyderstwo (w. 8) oraz wskazuje przyczynę, którą jest Bóg (w. 10). Cierpiący jest rozdeptany jakby był robakiem, a nie człowiekiem (por. Hi 25,6; Lm 3,14.45), na skutek szyderstw i wzgardzenia (por. Mt 27,39–44; J 19,2). Akwinata podaje także inne odczytanie w. 7: robak, według ówczesnej wiedzy, rodzi się nie ze związku płciowego, lecz z ziemi pod wpływem ciepła słońca niebieskiego; Chrystus zaś został zrodzony z Dziewicy działaniem Ducha Świętego. Wtedy werset ten mówiłby o tym, że Chrystus jest nie tylko człowiekiem, ale i Bogiem (*In Ps*. 21,5).

Do w. 7a odwołuje się Akwinata także w komentarzu do Ewangelii wg św. Jana. Gdy Piłat wskazuje na Chrystusa w słowach „Oto Człowiek" (por. J 19,5), to „jakby wzgardliwie pyta, czy ktoś tak poniżony chciałby uzurpować sobie królestwo" (*In Io*., c. 19, lect. 2, n. 2382; Tomasz z Akwinu 2018, 1097–98). Chrystus zgodnie z Listem do Hebrajczyków (którego autor cytuje psalmistę) został uczyniony mniejszym od aniołów (por. Hbr 2,7a; Ps 8,6a) i zdaniem

---

[8] Tomasz twierdzi, że rozumna wola Chrystusa modlącego się w Ogrójcu została spełniona – por. *ST*, III, q. 21, a. 4, ad 1.

Tomasza „nic w tym dziwnego, że w podatności ciała na cierpienie został umniejszony od aniołów, skoro został w tym umniejszony nawet od człowieka" (por. Ps 22,7a), a takim stał się „z powodu hańby śmierci" (por. Mdr 2,20) (*In Heb*., c. 2, lect. 2, n. 110; Tomasz z Akwinu 2022, 209).

Wyśmiewanie jest powszechne („wszyscy" z w. 8, czyli cały zły lud; por. Jr 20,7) i wielorakie (mówienie wargami, potrząsanie głową z w. 8; por. Mt 27,39–44; Iz 57,4; Mdr 2,18) (por. *In Ps*. 21,5)[9]. Psalmista jest łajany za nadzieję, którą złożył w Panu (ew. za to, że nie zaufał Panu, w przeciwnym razie jak ojcowie byłby wysłuchany) (w. 9a; por. Mt 27,43), i oskarżany o to, że nie jest miły Bogu (w. 9b; por. Mdr 2,13). Za przyczynę urągania uznaje Tomasz głupotę – ludzie docześni [*temporales*] uznają dobrych za głupich, gdyż ci ostatni nie ufają światu (por. *In Ps*. 21,6–7)[10]. A tymczasem Bóg wystawił Chrystusa na jakiś czas na śmierć, żeby uzyskał dla siebie chwałę, a dla ludzi zbawienie (por. Ps 22,9) (por. *In Mt*., c. 27, lect. 2, n. 2374).

Słowa o wydobyciu z matczynego łona (w. 10b) Tomasz tłumaczy następująco: ludzie rodzą się naturalnie, wyprowadzani Boską mocą jako przyczyną wszystkiego z łona matki (por. Ga 1,15), lecz psalmista „szczególnie Chrystusa nazywa wydobytym z łona Matki, ponieważ został cudownie poczęty i narodził się bez /udziału męskiego/ nasienia, z zachowaniem integralności Matki: to jest dobrodziejstwem i z niego wynika nadzieja" (*In Ps*. 21,7; Tomasz z Akwinu 2021a, 343)[11]. Bóg jest nadzieją [*spes*] psalmisty (Chrystusa) od łona matki (w. 11), gdyż Słowo będące u Boga dopiero od chwili poczęcia miało ludzką wolną wolę [*liberi arbitrii*] i dlatego mogło mieć również nadzieję (por. Ps 28,7; 71,5) (por. *In Ps*. 21,7–8)[12].

Chrystus kończy swoją modlitwę prośbą, by Bóg się nie oddalał (w. 12a), to znaczy by bronił Chrystusa lub Jego członki odnośnie do dóbr duchowych i by udzielał pomocy duchowej. Konieczność modlenia się wynika ze zbliżającej się udręki (w. 12a) oraz z braku pomocy (w. 12b) i wspomożenia przez np. apostołów (por. Mt 26,45; Iz 63,5). Chrystus miałby mówić „w osobie swoich

---

[9] Święci są wyśmiewani słowem, czynem i kiwaniem głową (por. Mt 27,39; Ps 22,8); na podobieństwo Chrystusa [*in similitudinem Christi*] Bóg dał wierzącym cierpieć to, co Chrystus – por. *In Ps*. 43,7.

[10] Bezbożni nieznający nadziei wyzwolenia uważają, że da się zawstydzić biedaka, którego nadzieją jest Pan (por. Ps 22,9) – *In Ps*. 13,6.

[11] Por. *In Gal*., c. 1, lect. 4, n. 41 (Tomasz z Akwinu 2021b, 131; jedna z interpretacji Ga 1,15, z odwołaniem do Ps 22,11).

[12] Dalsze wyjaśnienia, jak należy rozumieć nadzieję Chrystusa, z uwzględnieniem rozróżnienia na nadzieję [*spes*] i ufność [*fiducia*], oraz wskazaniem przedmiotu oczekiwania Chrystusa – por. *In Heb.*, c. 2, lect. 3, n. 134 (Tomasz z Akwinu 2022, 237); *ST*, III, q. 7, a. 4; III, q. 7, a. 6, ad 1; III, q. 7, a. 8, ad 2; III, q. 7, a. 9, ad 1; I–II, q. 65, a. 5, ad 3; II–II, q. 18, a. 2, ad 1; *De virtutibus*, q. 4, a. 1, ad 12 oraz a. 4, ad 16; *In III Sent*., d. 26, q. 2, a. 5, qc. 1.

członków, by /Bóg/ nie opuścił ich w udrękach" (por. *In Ps*. 21,8–9). Jak to możliwe, że już będąc na Krzyżu, wypowiada Chrystus słowa o bliskości udręki? Tomasz stwierdza: „Możemy powiedzieć, że Dawid zmienia czasy [*David mutat tempora*]" albo – za Augustynem – że udręka zdaje się bliska, gdy doświadczana jest we własnym ciele (por. Ps 116,3) (*In Ps*. 21,9; Tomasz z Akwinu 2021a, 345).

W wersecie 13 Tomasz rozróżnia prześladowców mniejszych (pospólstwo i słudzy jako „cielce") i większych („tłuste byki"); ci pierwsi, niższego stanu, są zuchwali ze względu na ich wielość, a ci drudzy ze względu na bogactwo. Prześladowcy osaczają psalmistę (por. Hi 19,12) i rozwierają swoje usta (por. w. 14a), wystawiając go na próbę (por. Mt 22,18), oskarżając i dopominając się śmierci (por. Lm 3,46; Mt 27,23; Mk 15,13–14; Łk 23,21–23; J 19,6.15). Zostają oni porównani do lwa drapieżnego i ryczącego (w. 14b) ze względu na okrucieństwo i domaganie się śmierci psalmisty (por. Jr 12,8; Am 3,4; Ez 22,25) (por. *In Ps*. 21,10). Słowa Psalmu 22,13 wypełniły się zdaniem Tomasza m.in. w czasie uroczystości poświęcenia świątyni, gdy Jezusa otoczyli Żydzi (por. J 10,22–24) (por. *In Io*., c. 10, lect. 5, n. 1438).

Prześladowcy co do zbawienia cielesnego [*quantum ad corporalem salutem*] są mocni. Jak po wylaniu wody z naczynia nic w nim nie pozostaje (inaczej niż np. w przypadku oliwy czy wina), tak Prześladowany wydaje się całkowicie wylany (por. 2 Sm 14,14) i wyrzucony jak woda (w. 15a). Zamiarem Żydów, zauważa Tomasz, było usunięcie z powierzchni ziemi Chrystusa i zniszczenie Jego sławy. Chrystusa można jednak także porównać do wody, która obmywa, ze względu na to, że Jego Męka obmywa z grzechów i brudów (por. Ap 1,5). Męka też, analogicznie jak woda nawadniająca i przyczyniająca się do owocowania, skutkuje owocami życia wiecznego (por. Syr 24,17.31). Woda powoduje także, że droga jest śliska – tak Żydzi zostają usposobieni do upadku przez Mękę Chrystusa (por. 1 Kor 1,23–24) (por. *In Ps*. 21,11; por. także: *In I Cor*., c. 1, lect. 3, nn. 58–60).

Skutkiem prześladowania jest także rozproszenie kości (w. 15b): chodzi o osłabnięcie mocy ciała. Tomasz przekonuje, że tutaj mówi się o Chrystusie duchowo [*de Christo dicitur spiritualiter*], bo to nie Chrystus, lecz apostołowie – będący kośćmi Chrystusa – zostali rozproszeni (por. Za 13,7) (por. *In Ps*. 21,11)[13]. W słowach o sercu, które stało się jak wosk topniejący we wnętrzu (w. 15cd), chodzi z kolei o siłę duszy. Jak utrzymuje komentator za Augustynem, w Chrystusie strach naturalny nie mógł być tak wielki, by roztapiać serce, dlatego słowa te należy odnosić do członków Chrystusa będących Jego sercem (por. Flp 1,7–8), a przede wszystkim do apostołów będących wnętrznościami Chrystusa. Serca

---

13 W wykładzie innego psalmu Tomasz pisze, że „kośćmi Kościoła są /ludzie/ silni, jak prałaci i ludzie doskonali [*fortes, ut praelati et viri perfecti*]" – *In Ps*. 41,6 (Tomasz z Akwinu 2021a, 717).

apostołów, którzy wspierają słabe członki Chrystusa analogicznie jak kości podtrzymują ciało, upodobniły się do topniejącego wosku. Tomasz pisze jednak nie tylko o topnieniu złym, ze strachu (por. Mt 26,56; Łk 22,60), ale także „o topnieniu dobrym, tak jak w nawróceniu uczniów […]", a także o topnieniu z miłości (por. Pnp 5,6) (*In Ps*. 21,11 (dot. cyt. i par.); Tomasz z Akwinu 2021a, 348)[14].

Doktor Powszechny utrzymuje, że słowa psalmisty „można wyłożyć także o Chrystusie – według tego, że jest Głową: albowiem to roztapianie się i jest od Ducha Świętego, i jest **we wnętrzu,** tj. /we wnętrzu/ uczucia". Tomasz podaje alternatywną interpretację: „Albo – przez serce Chrystusa rozumie się Pismo Święte, które objawia serce Chrystusa. To zaś /serce-Pismo/ było zamknięte przed Męką, ponieważ było niejasne; lecz zostało otwarte po Męce, ponieważ już rozważają je ludzie rozumni i rozstrzygają, w jaki sposób należy wykładać proroctwa" (por. *In Ps*. 21,11; Tomasz z Akwinu 2021a, 348–49).

Werset 16 oznacza, że znikło to, co było pięknego w Chrystusie: wyschła moc dokonywania cudów (por. Mt 27,42; Mk 15,31; Łk 23,35), łatwość mowy w nauczaniu ustąpiła milczeniu (por. Ez 3,26; Łk 23,9), a sława i chwała u ludzi zmarniała (por. Mdr 2,20). Strącenie w proch śmierci (w. 16c) to albo cierpienie haniebnej śmierci przez Chrystusa, albo wydanie Go we władzę Żydów, albo w końcu fragment ten można odnieść do członków Chrystusa (por. *In Ps*. 21,12)[15].

W wersetach 17–19 określa się rzeczy dokonane przed Ukrzyżowaniem, podczas Ukrzyżowania oraz po nim. Psy okrążające psalmistę (w. 17a) to pojmanie Chrystusa (por. Iz 56,11; Flp 3,2) oraz wyszydzenie (w. 17b). Przebicie rąk i nóg (w. 17c) to oczywiście przybicie gwoździami do drzewa Krzyża (por. Za 13,6), na którym Chrystus zostaje rozciągnięty, tak że można było policzyć Jego kości (w. 18a) (por. *In Ps*. 21,13)[16]. Połamanie chleba w czasie Ostatniej Wieczerzy oznaczało tajemnicę Jego Męki, podczas której Jego członki zostały przebite zgodnie z Psalmem 22,17c–18a – pisze Tomasz w komentarzu do Mateuszowej Ewangelii (por. *In Mt*., c. 26, l. 3, n. 2177).

Omawiając opis pojmania Jezusa (por. Mt 26,47–56), Akwinata zauważa, że Jezus przyrównuje posłańców arcykapłanów i starszych ludu do zbójców żądnych

---

[14] Święty Paweł prosi za wierzącymi i pragnie ich zbawienia oraz uczestnictwa w czułej/serdecznej miłości Chrystusa [*viscerosae caritatis Christi*] (por. Łk 1,78a). Apostoł zdaniem Tomasza albo pisze o miłości Boga sięgającej głębin i serca, albo wyraża pragnienie, żeby chrześcijanie byli we wnętrzu Chrystusa, głęboko miłując Go i będąc przez Niego miłowani – por. *In Phil*., c. 1, lect. 2, n. 15.

[15] W Ps 22,16 (*aruit tamquam testa virtus mea*) jest mowa o sile/mocy, która wyschła jak naczynie gliniane czy skorupa. W swojej egzegezie Tomasz różnie interpretuje ten werset – por. *In Mt*., c. 13, lect. 1, n. 1090; c. 15, lect. 3, n. 1335; c. 21, lect. 1, n. 1714; *In Io*., c. 5, lect. 1, n. 706; c. 15, lect. 1, n. 1994.

[16] W wykładzie Ps 17,9b Akwinata pisze o duszy okrążanej przez demony i grzechy, oraz o Chrystusie, którego duszę okrążyli Żydzi swoją złością (por. Ps 22,17) – *In Ps*. 16,4.

krzywdy. Gdy przyszli Go pojmać, Jezus stwierdza, że „stało się to wszystko, żeby się wypełniły Pisma proroków" (Mt 26,56). Zdaniem Tomasza, Chrystus nie wskazuje na konkretne pisma, bo chodziło o wszystkie (sam Akwinata przywołuje cytaty z Ps 22,17c–18a oraz Iz 53,3). Komentator wyjaśnia, że słów Jezusa nie należy rozumieć przyczynowo [łac. *causative*], lecz uwzględniając właściwą kolejność/konsekwencję [*consecutive*]: słowo spełniło się nie dlatego, że prorocy tak przepowiadali, ale odwrotnie: przepowiadali, ponieważ to wszystko miało się stać (por. *In Mt*., c. 26, lect. 6, n. 2265–2266. Podobnie w *In Mt*., c. 27, lect. 2, 2365). Jak dodaje Roszak, nie Chrystus podporządkowuje się cytatom Starego Testamentu, ale one są podporządkowane Jemu (por. Roszak 2020, 165).

Po Męce zbiegają się, by Chrystusa wyszydzać (por. Łk 23,36–37) i wypatrywać, co się z Nim stanie (w. 18b). Dzielą między siebie szaty, które dawały się dzielić (w. 19a), a o utkaną bez szwów szatę rzucają losy (w. 19b) – Tomasz sądzi, że albo ze względu na chciwość, albo ze względu na drwiny (por. *In Ps*. 21,14)[17]. (W innych miejscach zwraca uwagę na zniewagę związaną z obnażeniem z szat (por. *In Mt*., c. 27, lect. 2, n. 2364), a także na taniość szaty wskazującą na ubóstwo Chrystusa [*In Io.*, c. 19, lect. 4, n. 2428]). Akwinata dodaje w tym miejscu uwagę: „Te podzielone szaty oznaczają sakramenty Kościoła [*signantur Ecclesiae sacramenta*]; ale szata, której nie dało się podzielić, oznacza jedność Kościoła, o której /to jedności/ każdy bez różnicy sądzi, że ją ma; lecz ma ją tylko jeden (*unus*), ponieważ jedna tylko jest jedność Kościoła" (por. Pnp 6,9) (*In Ps*. 21,14; Tomasz z Akwinu 2021a, 351).

W komentarzu do Ewangelii Jana Tomasz wiąże symbolikę tuniki z miłością. Jak tunika tkana była od góry do dołu, tak miłość przewyższa inne cnoty, a miłość Chrystusa – wszelką wiedzę (por. 1 Kor 12,31; Ef 3,19); miłość pochodzi od Ducha Świętego, a nie od nas samych (por. Rz 5,5). Słowa o tunice „można też odnieść do prawdziwego Ciała Chrystusa. Jest więc utkana cała z góry, jako że ciało Chrystusa zostało ukształtowane całe wyższą mocą, mianowicie przez Ducha Świętego" (por. Mt 1,20) (*In Io.*, c. 19, lect. 4, n. 2429; Tomasz z Akwinu 2018, 1114–15).

Akwinata pozostaje przekonany, że nie przypadkiem ewangelista najpierw przedstawił prorocką zapowiedź psalmisty, w której można dostrzec „staranność proroka [*prophetae diligentia*], który zapowiedział także mające nadejść przypadłości [*accidentia*], jakie przydarzyły się Chrystusowi". Wydarzenia, jak się wydaje, „zaszły nieprzypadkowo [*non a casu praedicta contigerunt*]", były one

---

[17] Również w Mt 27,35–36 widać wypełnienie się proroctwa z Ps 22,18 – por. *In Mt*., c. 27, lect. 2, 2365. Pośród „insygniów Krzyża" [*crucis insignia*], który chrześcijanie mają naśladować, wymienia Tomasz ubóstwo na wzór Ukrzyżowanego pozbawionego rzeczy zewnętrznych aż po nagość ciała [*ad corporis nuditatem*] (por. Ps 22,19) – por. *Liber*, c. 15. Wolno może w tej interpretacji dopatrywać się tropologicznego sensu.

„następstwem tego, co powiedziano [*consecutive scilicet, quae dixit*] w Psalmie 22(21),19 […]". Ewangelista, pisząc o tym, co uczynili żołnierze, ukazuje „wypełnienie się tego proroctwa [*prophetiae adimpletio*]", a przez to daje „do zrozumienia, że boskie Pismo wypełnia się nawet w najdrobniejszych sprawach [*Scriptura divina etiam in minimo impletur*]" (por. Mt 5,18; Łk 24,44) (*In Io*., c. 19, lect. 4, n. 2433; Tomasz z Akwinu 2018, 1116).

2.3. PROŚBA O WYZWOLENIE

Opowiedziawszy Mękę, psalmista przechodzi do ogólnej prośby o pomoc i ukazuje jej konieczność (w. 20a). Człowiek Chrystus miałby zdaniem Tomasza prosić o pomoc Bóstwa, dzięki której zostanie wyzwolony od śmierci przez chwałę Zmartwychwstania (por. Ps 57,9; 1 Kor 15,20) (por. *In Ps*. 21,15). Pomoc jawi się konieczna (w. 20b), „by Jego ciało nie rozpadło się w popiół i by Jego dusza nie była trzymana w Piekle" (por. Ps 38,22; Dz 2,24). Następnie psalmista wyjaśnia to, o co prosi. Chce on być obroniony przed śmiercią (w. 21a) i jej atakami [*temptatio*] (w. 21b). Można według Akwinaty mówić o tym, że Chrystus został ocalony od miecza, gdyż w Zmartwychwstaniu uniknął śmierci będącej rozdzieleniem duszy od ciała, a także ojca od syna (por. Za 13,7). W mieczu można też postrzegać język przeciwników (por. Ps 57,5), albo uznać, że „Chrystus mówi to za członki /Kościoła/, z których wielu zostało zabitych mieczem" (por. Dz 12,2) (*In Ps*. 21,15–16; Tomasz z Akwinu 2021a, 351–52).

Wzmianka o psach (w. 21b) wskazuje na ataki przeciwników, którzy tym samym zostali, uważa komentator, opisani trojako. Po pierwsze jako nierozumni – jak ujadanie psa symbolizuje natychmiastowy gniew, tak Żydzi ujadali przeciw Chrystusowi, zanim uświadomili sobie powód (por. Flp 3,2; Łk 23,21). Po drugie jako okrutni – opisani „pod podobieństwem lwa" (w. 22a), choć Tomasz dopuszcza też, że może chodzić albo o Piłata jako imperatora (władza lwa) (por. 2 Tm 4,17), albo o diabła (por. 1 P 5,8). Po trzecie jako pyszni (rogi jednorożców z w. 22), co miałoby wskazywać na zwierzchników kapłanów i uczonych w Piśmie chełpiących się poznaniem Boga (por. Ps 75,6) (por. *In Ps*. 21,16–17)[18].

Psalmista ukazuje dwojaki skutek udzielonej przez Boga pomocy: owoc głoszenia (słowa Bożego) po całym świecie (w. 23a) i chwalby (w. 23b). Zmartwychwstały będzie opowiadał imię Boga apostołom – będącym braćmi Chrystusa przez przyjętą przez Chrystusa ludzką naturę i przez powołanie ich do apostolatu (por. Rz 8,29–30). Chrystus objawił imię Ojca ludziom własnymi ustami, gdy otworzył ich umysły na rozumienie Pisma (por. Łk 24,45), oraz posyłając Ducha Parakleta (por. J 14,26; 16,13). W sposób najpełniejszy, twierdzi Tomasz, Chrystus opowie imię Ojca, gdy objawi swoje Bóstwo na

[18] Pełniejsze wyjaśnienie metafory psa – por. *In Phil*., c. 3, lect. 1, n. 102.

sądzie – wtenczas w Synu zostanie poznany Ojciec (por. J 14,20–21) (por. *In Ps*. 21,18)[19].

Wyzwolenie Chrystusa skutkuje również Boską chwalbą – Chrystus będzie chwalić Boga pośrodku zgromadzenia (por. Iz 42,10) (por. *In Ps*. 21,18). Za Augustynem tłumaczy Tomasz, że „w Starym Przymierzu chwalono Boga w ukryciu, tj. w tajemnicach", a „w Nowym chwali się Go publicznie, ponieważ /czyni się to/ w nagiej prawdzie, […] dzięki usunięciu zasłony" (por. 2 Kor 3,18). Bóg będzie chwalony „pośród zgromadzenia" (w. 23), to jest „w nauczycielach i ludziach doskonałych" (*In Ps*. 21,18; Tomasz z Akwinu 2021a, 355)[20].

Od wersetu 24 dokonuje się objaśnianie obydwu owoców, twierdzi Tomasz. Psalmista miałby ukazywać, że ludzie są prowadzeni do wyznania ust (w. 24a), do szukania chwały Boga oraz do bojaźni Bożej. Akwinata rozróżnia dwa rodzaje bojaźni, jedną synowską pochodzącą z miłości, a drugą niewolniczą związaną ze strachem przed karą (por. Pwt 10,12; 1 J 4,18). Tomasz dodaje tutaj istotną uwagę: „Stare Prawo było prawem strachu; lecz Nowe jest Prawem miłości". Całe potomstwo Jakuba (w. 24b) oznacza, że również poganie (por. Ga 3,28–29) mieliby wielbić Boga (*In Ps*. 21,19; Tomasz z Akwinu 2021a, 355–56)[21].

Tomasz sądzi, że w w. 25a psalmista (mówiący w osobie modlącego się Chrystusa) ukazuje to, co będzie obwieszczane – cnotę Chrystusa. Bóg nie wzgardził i nie brzydził się błaganiem biedaka (Chrystusa), czyli „pokorą tego, który nie pokłada nadziei w rzeczach doczesnych". Inaczej niż wcześniej, teraz Bóg nie odwrócił od Niego swojego oblicza (w. 25b; por. Ps 69,18), wysłuchał wołania (w. 25c) i przyjął to, o co Chrystus prosił za siebie i za innych (por. J 16,23; Jon 2,3). Jak tłumaczy Akwinata, wcześniejsze wersety odnosiły się „do słabości ciała, według której szuka się raczej rzeczy doczesnych; teraz zaś – ponieważ przez Zmartwychwstanie doprowadził naturę ludzką do tego rodzaju /próśb/, by szukała rzeczy duchowych – mówi coś przeciwnego" (*In Ps*. 21,20; Tomasz z Akwinu 2021a, 356–57).

„Moja chwalba" z w. 26a to albo chwalba, którą Chrystus jest chwalony „u Ciebie", czyli u Boga (por. 2 Kor 10,18), a nie u ludzi, albo chwalba, którą

---

19 Por. także: *In Io*., c. 14, lect. 6, n. 1960 (dot. cyt. i par.) (Tomasz z Akwinu 2018, 915: „Jak bowiem po czterdziestu latach Jan ewangelista mógł zachować w pamięci wszystkie słowa Chrystusa, które spisał w Ewangelii, jeśliby nie przypomniał mu Duch Święty [*Spiritus Sanctus suggessisset*]?"). Tylko Bóg może odkupić człowieka i „**Człowiek,** mianowicie – Chrystus: Człowiek jako cena /odkupienia/, tj. aby śmierć mogła mieć w Nim miejsce, i Bóg, aby miał moc odkupienia". Chrystus „jest naszym prawdziwym Bratem" (por. Ps 22,23; Pnp 8,1) – *In Ps*. 48,3 (Tomasz z Akwinu 2021a, 812–13).

20 Owocem nauki jest *speculatio veritatis ad beatam contemplationem*, a także nawrócenie grzeszników (por. Jr 15,19; Ps 22,28) – por. *In Ps*. 50,7.

21 Tomasz uważa, że wychwalanie Boga (por. Ps 13,6c oraz Ps 22,24) ma wielką moc zwalczania diabła (por. Mt 17,21; Ha 3,18) – *In Ps*. 12,5.

Chrystus chwali Boga – „u Ciebie", a nie na oczach ludzi (por. Syr 47,10). Bóg będzie chwalony „w wielkim Kościele, zgromadzonym przeze Mnie i Moim imieniem", a zgromadzenie to będzie wielkie rozszerzeniem (por. Iz 54,2), potęgą/władzą (por. Mt 16,18–19) oraz godnością (por. Ap 21,24). Psalmista do chwalby dodaje pracę [*adjungit opus*] – wypełnienie ślubów (w. 26b). Ślub Chrystusa, jak tłumaczy Tomasz, polega na tym, żeby dać samego siebie za zbawienie wiernych; ślubował jako Człowiek, że chce pełnić wolę Boga (por. Ps 40,9), a wolą tą jest uświęcenie ludzi (por. 1 Tes 4,3; J 6,38). „Te śluby Chrystus wypełnił, wydając Siebie na Mękę, i ponownie, kiedy dał swoje ciało na pokarm /dla/ wiernych" (*In Ps*. 21,21; Tomasz z Akwinu 2021a, 357–58)[22].

Psalmista ukazuje także skutki Męki odnoszące się najpierw do apostołów, a poprzez nich także do innych (w. 28). Do apostołów, przypomina Tomasz, należy „posługa Sakramentu Pańskiego" i właśnie o tym miałby mówić w. 27a. Ubodzy, czyli „pokorni i gardzący rzeczami świata" (por. Mt 5,3) „będą jedli ofiarę – tj. sakrament Ciała i Krwi – sakramentalnie i duchowo", a „z tego wynika trojaki skutek duchowy: mianowicie – nasycenie, chwalba i życie" (*In Ps*. 21,22; Tomasz z Akwinu 2021a, 358–59)[23]. Nasycą się oni (w. 27a), bo ich pragnienie znajdzie spoczynek w pełni łask osiąganych przez ten sakrament (por. Ps 63,6). Będą chwalić Pana (w. 27b) z radości (por. Iz 51,11) płynącej z nasycenia pragnienia (por. Ps 42,5). I w końcu ich serca żyć będą (w. 27c) (por. J 6,51), przez co psalmista „jakby chciał powiedzieć: Chociaż umrą ciałem, naśladując Mękę Pana, to jednak żyć będą sercem" (por. Ps 69,33) (*In Ps*. 21,22; Tomasz z Akwinu 2021a, 359; dot. cyt. i par.)[24].

Skutki Męki docierają po pierwsze do wszystkich ludzi [*ad omnes*], po drugie do ludzi cielesnych [*ad carnales*] (w. 30ab), a po trzecie do duchowych [*ad spirituales*] (w. 30c). Narody poprzez apostołów docierają do Boskiego poznania, poganie przypominają sobie o poznaniu naturalnym Boga (w. 28a; por. Pwt 32,18), krańce ziemi nawracają się do Chrystusa (por. w. 28b; Iz 21,12) (por. *In Ps*. 21,23)[25]. Przypomnienie sobie i nawrócenie to dwa skutki, które „odnoszą

---

22 Swoją ludzką wolę podporządkował Chrystus Boskiej, bo pragnąc wypełnić wolę Ojca, był jej posłuszny (por. Ps 40,9) – por. *In Io.*, c. 6, lect. 4, n. 923. Tomasz uważa, że Chrystus nie składał ślubów, jednak „przez pewne podobieństwo" [*per quandam similitudinem*] można mówić, że Chrystus złożył śluby (por. Ps 22,26b) – gdy słowa o ślubie stosuje się w odniesieniu do Kościoła jako Jego Ciała – por. *ST*, II–II, q. 88, a. 4, ad 3.

23 Tomasz rozróżnia dwa sposoby spożywania Ciała Chrystusa, duchowy i sakramentalny – por. *ST*, III, q. 80, a. 1, resp.

24 O osiągnięciu życia wiecznego jako skutku sakramentu, a także o pokrzepieniu duchowym i jedności, jakie są osiągane niedoskonale w życiu doczesnym, a doskonale w stanie chwały – por. *ST*, III, q. 79, a. 2. Por. także: *In Io.*, c. 6, lect. 6, n. 958.

25 Już skrucha Piotra (por. Mt 26,75) jawi się Tomaszowi częścią wypełnienia się Ps 22,28 – por. *In Mt*., c. 26, lect. 7, n. 2302.

się także do Sakramentu Ołtarza, który jest jakimś wspomnieniem Męki Pańskiej" i który sprawia „nawrócenie duszy do Boga" (por. 1 Kor 11,23–27; Ps 23,2). Bóg Izraela będzie czczony przez narody (w. 28d; por. So 2,11) „nie w obrzędach, ale **w Jego obliczu** (w. 28c), mianowicie – kultem duchowym" (por. J 4,23–24) (*In Ps*. 21,23; Tomasz z Akwinu 2021a, 360)[26]. Chrystus sprawuje władzę duchową nad całym światem, a nie tylko nad Żydami (por. Dn 7,14; Iz 9,6; Ps 2,8) (por. *In Ps*. 21,24).

W innym miejscu Tomasz wyjaśnia, czym wyróżnia się cześć oddawana Ojcu w Duchu i prawdzie (por. J 4,23–24). Kult żydowski wyrażał się w obrzędach cielesnych (por. Hbr 9,10), a kult chrześcijan w duchu; ten pierwszy sprawowany był poprzez figury [*secundum figuras*] prawdziwej ofiary i prawdziwego składania ofiar (por. Hbr 10,1), ten drugi dokonuje się w prawdzie (por. J 1,17). Prawdziwi czciciele oddają Ojcu cześć „nie w cielesnych ceremoniach" i „nie w figurze [*non in figura*]", lecz w prawdzie (*In Io.*, c. 4, lect. 2, n. 609 [dot. cyt. i par.]; Tomasz z Akwinu 2018, 288; por. Zatwardnicki 2025a, 271–74). Tomasz dopuszcza inną interpretację, zgodnie z którą chodzi o żarliwość miłości (por. 1 Kor 14,15; Ef 5,19), prawdę wiary (por. Jk 1,6) oraz prawość intencji (por. Mt 6,5). Chrześcijanie czczą Boga w miłości jako synowie, Żydzi oddawali cześć w lęku, jako niewolnicy (por. *In Io.*, c. 4, lect. 2, nn. 609, 611).

„Będą spożywać i czcić wszyscy tłuści ziemi" (w. 30a) to skutek odnoszący się do ludzi cielesnych (por. 1 Kor 15,50), którzy sakrament będą spożywali niegodnie, w przeciwieństwie do czczących sakrament przez wiarę (w. 27). Zdaniem Tomasza przywiązani do dóbr ziemskich („tłuści ziemi"), nie podniesieni do dóbr duchowych, spożywają i piją sobie wyrok (por. 1 Kor 11,29) (por. *In Ps*. 21,25). Tacy nie zważają na Ciało Pańskie, nie odróżniają go od innych pokarmów (por. Kpł 22,3) (por. *In I Cor*., c. 11, lect. 7, n. 697). Zstępujący do ziemi (w. 30b) upadną w obliczu Boga jako ludzie, „którzy uczuciem zanurzają się w /dobrach/ ziemskich". Alternatywne wyjaśnienie podane przez Tomasza: upadną Bogu do nóg nieprzyjaciele zstępujący do ziemi (w. 30b; por. Flp 2,10), czyli „w zepsucie grzechu" (*In Ps*. 21,25; Tomasz z Akwinu 2021a, 361)[27].

Skutek zaś co do ludzi duchowych zostaje zdaniem Akwinaty określony w w. 30c: „Duszą Chrystusa są ci, w których spoczywa Duch Święty, mianowicie /ludzie/ duchowi, którzy mają się do Boga dwojako", odnośnie do serca (w. 30c)

---

[26] Akwinata dostrzega w *hostiae consecratae divisio* przebite ciało Chrystusa z Ps 22,17 – por. *In I Cor*., c. 11, lect. 5, n. 665.

[27] Tomasz rozróżnia dwa rodzaje poddania: dobrowolne [*voluntaria*] i mimowolne [*involuntaria*]. Święci aniołowie zostaną poddani Chrystusowi dobrowolnie (por. Flp 2,10; Iz 45,23), podobnie ludzie błogosławieni, święci i sprawiedliwi [*beati, et sancti ac iusti*] pokłonią się Panu (por. Ps 86,9). Z kolei demony i potępieni będą Mu poddani mimowolnie (por. Jk 2,19) – por. *In Phil*., c. 2, lect. 3, n. 72.

i odnośnie do czynu (w. 31a). Żyją dla Boga albo dla Chrystusa (por. Ga 2,20), i jako Synowie Królestwa „służyć będą samemu tylko Bogu, ponieważ wszystkie czyny, których dokonają, obrócą na Jego chwałę" (*In Ps*. 21,26; Tomasz z Akwinu 2021a, 362)[28].

Psalmista obwieszcza, że nie w jego czasie, ale w przyszłości będzie głoszona wiara (w. 31b). To przyszłe pokolenie „będzie się obwieszczać", czyli albo będzie ewangelizować, albo słowo Ewangelii będzie im obwieszczane; jakby psalmista mówił, że „dzięki głoszeniu /Ewangelii przez/ apostołów owo pokolenie będzie przyprowadzone do Pana" (por. Mt 11,5) (*In Ps*. 21,27; Tomasz z Akwinu 2021a, 362). Albo – według innej interpretacji – to apostołowie niebiescy (por. Flp 3,20) będą obwieszczać (w. 32) sprawiedliwość Bożą (odrzucaną przez Żydów – por. Rz 10,3) Ludowi, który się narodzi. Chodzi w przekonaniu Akwinaty o lud zrodzony duchowo (por. J 3,5), mający swoją genezę w działaniu Boskim (por. J 1,13; Ps 100,3) (por. *In Ps*. 21,27)[29].

3. WNIOSKI NA TEMAT TEOLOGICZNEJ INTERPRETACJI AKWINATY

3.1. CHRYSTOLOGIA

W przekonaniu Tomasza Męka opisana przez psalmistę „lepiej odnosi się do Chrystusa" niż do Dawida. Akwinata przyjmuje, że w Psalmie 22 jest mowa o Chrystusie już w sensie dosłownym[30]. U źródła tego przekonania leżą przede wszystkim bezpośrednie twierdzenia samego Pana (por. Nolan 2023, 1222), a także potępienie Teodora z Mopsuestii (por. *In Ps.* 21,1; *In Ps*., prol.; *In Mt*., c. 1, lect. 5, n. 148; *In Eph*., c. 5, lect. 10, n. 335; *In Io.*, c. 12, lect. 7, n. 1705) (por. także: Vall 2002, 179–80; Nolan 2023, 1222–23, 1229–30, 1233–34). Wilhelmus Valkenberg twierdzi jednak, że soczewką, przez którą Akwinata odczytuje psalmy, jest raczej sposób, w jaki Kościół modli się psalmami (por. Valkenberg 2025, 365). Współczesnego czytelnika może zdumiewać, że średniowieczny uczony jest przekonany, iż cały Psalm 22 mówi o Chrystusie; w zasadzie nic tam nie odnosi się do Dawida, wszystko jest interpretowane w odniesieniu do Nowego Testamentu i z pominięciem starotestamentowego kontekstu (por. Vall 2002, 182). O bohaterach Starego Testamentu mówi się, „o ile byli figurą Chrystusa

---

[28] Na czym polega „życie w Chrystusie", zostaje wyłożone w komentarzach biblijnych – por. *In Gal.*, c. 2, lect. 6, nn. 106–107; *In II Cor*., c. 5, lect. 3, n. 185.

[29] Por. także: *In Io.*, c. 1, lect. 6, nn. 161, 163; c. 3, lect. 1, n. 432. Bóg usprawiedliwia przez wiarę w Jezusa Chrystusa (por. Rz 3,22), a sprawiedliwość ludzka polega na uczynkach Prawa – por. *In Rom*., c. 10, lect. 1, n. 818.

[30] Jest to więc pierwszy z rodzajów hermeneutyki chrystologicznej Tomasza wyróżniony przez Roszaka (2020, 160–62).

[*in quantum erant figura Christi*]" (*In Ps*. 21,1; Tomasz z Akwinu 2021a, 332), ale Chrystus nie jest wypełnieniem figury (wtedy mielibyśmy do czynienia z sensem duchowym), lecz tym, o którym psalmista pisze w sensie dosłownym. Tego rodzaju praktyka egzegetyczna odpowiada teoretycznym założeniom Tomasza:

> Proroctwa zaś czasami mówią o rzeczach, które dokonywały się w tamtych czasach, ale nie mówią głównie o nich, lecz o ile są figurą rzeczy przyszłych [*sed in quantum figura sunt futurorum*]: i dlatego Duch Święty sprawił, żeby – kiedy takie rzeczy były mówione – zostały wplecione jakieś rzeczy, które przekraczają warunki owej dokonującej się rzeczy, aby duch wzniósł się ku rzeczy zapowiadanej [*ut animus elevetur ad figuratum*] (*In Ps*., prol.; Tomasz z Akwinu 2021a, 45; por. Dahan 2015, 54)[31].

Żeby pozostać wiernym tej chrystologicznej interpretacji, Tomasz musi uciekać się do nieprzekonujących dziś uzasadnień – choćby takich, że „Dawid zmienia czasy" (*sic!*) lub że niektóre wersety mówią o Chrystusie przez pośrednictwo jedności Głowy i Ciała, gdyż w pierwszym rzędzie odnoszą się raczej do apostołów czy w końcu, że Chrystus mówi w osobie grzesznika lub w osobie swoich członków, czyli Kościoła. Niektóre chrystologiczne interpretacje trudno uznać za wywodzące się z sensu dosłownego; np. robak, o którym pisze psalmista, miałby odnosić się do Chrystusa zrodzonego z Dziewicy na skutek działania Ducha Świętego. Na tego rodzaju odczytanie może sobie pozwolić Tomasz tylko pod warunkiem jednoczesnego uznania dwóch założeń: że wszystko, co jest w sensie dosłownym Psalmu 22, dotyczy Chrystusa, i że wszystko to, co jest przedstawiane w przenośni/figurze, zalicza się do sensu dosłownego (por. *ST*, I, q. 1, a. 10, ad 3; Dahan 2015, 61–62).

W lekturze Psalmu 22 daje o sobie znać zakładana przez Tomasza nauka Kościoła i chrystologiczne refleksje, rozwijane np. w *Summie teologii*. Nie tylko bez wahania włącza w swoją lekturę wiedzę na temat tożsamości Wcielonego (jedna Osoba w dwóch naturach, unia personalna, dwie wole zjednoczone z zachowaniem ich właściwości, w tym słabość ludzkiej natury), ale wręcz bez tej chrystologii nie byłoby możliwe odczytanie całego Psalmu jako mówiącego o Chrystusie w sensie dosłownym. Daje tu o sobie znać typowe dla Tomasza współdziałanie dwóch biegunów, pozytywnego i spekulatywnego, egzegetycznego i teologicznego (Roszak 2017, 122). Interpretację Psalmu 22 oświetlają także Tomaszowe komentarze do Nowego Testamentu. Dzięki rozwijanym w nich egzegezom i refleksjom możliwe staje się zrozumienie, dlaczego Tomasz stwierdzenia psalmisty może odnosić nie do Dawida, a do Chrystusa (np. kwestia ciała

---

[31] Tomasz wydaje się sugerować, że interesuje go najpierw sens historyczny, a dopiero gdy słowa psalmisty przekraczają zakres historii, dokonuje chrystologicznego odczytania, jednak – jak zauważa Valkenberg (2000, 183n138; 2025, 365) – jest odwrotnie: psalmy w rozumieniu Tomasza o tyle omawiają kwestie historyczne, o ile zapowiadają one coś z przyszłości.

Chrystusa podobnego do ciała grzesznego, zagadnienie nadziei, która jako cnota nie mogła dotyczyć Chrystusa). Komentarze potwierdzają również swobodę interpretacyjną, skoro wersety omawianego Psalmu pojawiają się w różnych kontekstach biblijnych. Jeśli Psalm 22 jest proroctwem, może się ono wypełniać na różne sposoby, choć wszystkie one mają związek z Chrystusem.

3.2. SOTERIOLOGIA

Z jedności Osoby i dzieła Chrystusa wynika związek chrystologii z soteriologią. Trzeba dodać, że również bez soteriologii nie byłaby możliwa chrystologiczna lektura Psalmu 22. Z refleksji nad Chrystusowym zbawieniem bierze Tomasz np. przekonanie, że w Chrystusie nie było winy, ale że został poddany karze *pro nobis*. Podział na zbawienie cielesne czy doczesne i zbawienie duchowe/wieczne, ustanowiony wraz z nadejściem Nowego Przymierza, zostaje wykorzystany do wyjaśnienia takiej a nie innej odpowiedzi Boga na wołanie Chrystusa o pomoc. Gdyby nie przyjęcie nowotestamentowego pojmowania zbawienia, Tomasz musiałby powiedzieć, że zbawienie doczesne, o którym pisał psalmista, stanowiło znak rzeczywistości duchowych, które spełniły się w Chrystusie – co oznaczałoby przyznanie, że Psalm 22 mówi o Chrystusie w sensie duchowym. Soteriologiczne założenia pozwalają Tomaszowi przyjąć, że przyczyną prześladowania jest niezrozumienie ludzi doczesnych, tłumaczą również, że Bóg, który na jakiś czas wystawił Chrystusa na śmierć, jednak wysłuchał Go w powstaniu z martwych.

3.3. EKLEZJOLOGIA

Jak twierdzi Tomasz o Psałterzu, „materią tej księgi jest Chrystus i Jego członki" (*In Ps*., prol.; Tomasz z Akwinu 2021a, 40). *Magister in Sacra Pagina* swobodnie przechodzi od chrystologii do eklezjologii[32], na co pozwala mu m.in. elastycznie stosowana doktryna Mistycznego Ciała. Nieraz podaje wręcz dwie równoległe interpretacje (por. Baglow 2004, 8–9)[33], chrystologiczną i eklezjologiczną, nie wybierając między nimi. Co zdumiewające, przejście do eklezjologii mieści się dalej w sensie dosłownym, jest jak gdyby rozszerzeniem lektury chrystologicznej; sens dotyczący Kościoła nie jest tutaj jednym z sensów duchowych, na który wskazywałaby Tomaszowa teoria sensów (por. Zatwardnicki 2025c,

---

[32] Warto zaznaczyć, że zdaniem Tomasza Księga Psalmów zawiera materię całej teologii oraz całe Pismo – por. *In Ps*., prol.

[33] Por. także: Papieska Komisja Biblijna 1999, II, B, 1 (o ewentualności wielu sensów wyrazowych danego tekstu). Próba (moim zdaniem nieprzekonująca) wykazania, że Tomasz uważał, iż również autor ludzki mógł wyrazić więcej niż jeden sens dosłowny *in uno verbo* – por. Johnson 1992, 126.

293), owszem Psalm 22 jego zdaniem już w sensie dosłownym mówi o przyszłości Nowego Przymierza (np. wielkie zgromadzenie = Kościół Chrystusowy).

Jeszcze bardziej zdumiewające są te interpretacje, w których Tomasz przyjmuje, że psalmista pisze o apostołach – jako kościach i wnętrznościach Chrystusa – w sensie (chyba) dosłownym, a o Chrystusie duchowo (znów: decyduje o tym wiedza chrystologiczna, która nie pozwala pewnych stwierdzeń odnieść do Wcielonego). Trudno te określenia uzgodnić z tradycyjnym podziałem na sensy dosłowny i duchowy.

3.4. SAKRAMENTOLOGIA

Skutki Męki docierają przez apostołów do innych ludzi między innymi dlatego, że apostołowie głoszą słowo Boże i sprawują posługę Sakramentu Pańskiego. Tomasz upatruje realizacji zapowiedzi psalmisty w sakramencie Ciała i Krwi Pańskiego, w którym owoce Męki są ofiarowane wszystkim ludziom. Akwinata wyczytuje w Psalmie nawet podział na ludzi cielesnych i duchowych[34]. To właśnie z sakramentem Ołtarza związane jest wspomnienie Męki i nawrócenie, zapowiadane w Psalmie 22. Wypełnienia ślubów, o których pisał psalmista, dokonał Chrystus w Męce oraz w wydaniu swojego Ciała na pokarm. Przebicie członków Chrystusa w czasie Męki jest antycypowane łamaniem chleba w czasie Ostatniej Wieczerzy.

3.5. DOKTRYNA PISMA

Jest znamienne, że dopiero nadejście Nowego Przymierza pozwala odkryć Chrystusa w sensie dosłownym Psalmu 22. Pismo, podobnie jak serce Chrystusa, pozostawało przed Męką zamknięte; dopiero po jego otwarciu Pismo objawia serce Chrystusa, a wierzący mogą odtąd wykładać proroctwa. Skądinąd wiadomo, że Tomasz utożsamia sens historyczny z dosłownym[35], z czego wynika, że musiał zakładać, iż dzięki natchnieniu psalmista od razu pisał o Chrystusie. Sens dosłowny Psalmu 22 odnosi się przeto do przyszłości (czas Kościoła i Nowego Przymierza), a nie teraźniejszości psalmisty (Stare Przymierze). W Psałterzu zdaniem Tomasza „niemal widzi się Ewangelię, a nie proroctwo [*fere videatur evangelium, et non prophetia*]" (*In Ps*., prol.; Tomasz z Akwinu 2021a, 40).

U źródeł doktryny Pisma i związanej z nią hermeneutyki leży przekonanie Tomasza o nadrzędności objawienia przyniesionego przez Chrystusa. Choć objawi imię Ojca w pełni dopiero w dzień sądu, to już teraz je objawia, otwierając umysły apostołów na rozumienie Pisma oraz posyłając Ducha Świętego[36].

---

[34] Na temat tego podziału u Tomasza – por. Zatwardnicki 2025a, 277–81; 2025c, 298.

[35] Por. frazę *sensus historicus vel litteralis* w: *ST*, I, q. 1, a. 10, resp.

[36] O relacji eschatologii i Objawienia – por. Blankenhorn 2023, 62–63.

Ta kulminacja *historia salutis* decyduje o takim a nie innym odczytaniu fragmentów Psalmu 22 mówiących o głoszeniu słowa Bożego na świecie. Innymi słowy: Tomasz interpretuje całe Pismo w świetle sensu dosłownego Nowego Testamentu[37], w tym przypadku jednak sens ten pokrywa się z sensem dosłownym proroctwa Starego Testamentu, a nie jest tożsamy z jego duchowym odczytaniem.

Tomasz podejmuje słowa Jezusa mówiącego o wypełnieniu się Pism proroków w Jego życiu (i śmierci) i uważa, że Chrystus wypełnia wszystkie Pisma. Przy czym Akwinata akcentuje konieczność właściwego rozumienia relacji zapowiedź–spełnienie. Tego związku słowa z wydarzeniem nie należy rozumieć przyczynowo, lecz uwzględniając następującą (odwrotną chronologicznie) kolejność: ponieważ słowo miało się zrealizować, prorocy przepowiadali to słowo. Tomasz podkreśla staranność proroka zapowiadającego to, co przydarzyło się Chrystusowi – a wydarzenia te uznaje za następstwo tego, co powiedziano m.in. w Psalmie 22. Pismo, twierdzi uczony, wypełnia się nawet w najdrobniejszych sprawach.

Tomasz utrzymuje, że w Starym Testamencie Bóg jest chwalony w ukryciu, to jest w tajemnicach, a w Nowym, dzięki usunięciu zasłony, publicznie i w prawdzie[38]. Kult żydowski sprawowany był w obrzędach cielesnych i poprzez figury, a kult chrześcijański dokonuje się w duchu i prawdzie. Akwinata wprowadza również podział na dwa rodzaje bojaźni, odpowiadające dwu przymierzom: Stare Prawo charakteryzuje się bojaźnią niewolniczą, a Nowe bojaźnią synowską; pierwsze jest prawem strachu, a drugie miłości. Różnica między Starym i Nowym Testamentem jest, jak widać, przełomowa. Przejście od Starego do Nowego Przymierza zostaje w pewien sposób złagodzone poprzez fakt pewnego przenikania się etapów historii zbawienia: również w Starym Testamencie jest mowa o utrapieniach duchowych, a w Nowym – o wyzwoleniu doczesnym. Ostatecznie o jedności obu testamentów decyduje Boskie autorstwo Pisma.

***

Na zakończenie warto dopowiedzieć, że egzegeza Psalmu 22, zwłaszcza gdy jego wykład zostanie zestawiony z innymi komentarzami Tomasza oraz jego refleksjami teologicznymi, jawi się jako skomplikowana i wzbudzająca podziw konstrukcja[39], nawet jeśli trudna dziś do przyjęcia we wszystkich założeniach

---

37 Por. Manresa Lamarca 2017, 351: „the literal sense of the New Testament is the sense that, above all, God wanted to communicate, as it contains the fullness of revelation and thus opens true understanding of the literal meaning of all Scripture, and of its spiritual senses".

38 Szerzej o tym w: Zatwardnicki 2025a, 271–74; 2025c, 296–97.

39 Martin D. Yaffe używa metafory „gotyckiej katedry" – por. Baglow 2004, 17.

i wynikających z nich wnioskach. Należy podkreślić również stosowaną niestrudzenie przez Tomasza lekturę *per concordantiam*, poszerzającą do granic perspektywę interpretacji i tłumaczącą w dużym stopniu tak niespodziewane dla współczesnego czytelnika odczytania chrystologicznego sensu dosłownego Psalmu (por. np. symbolikę wody czy tuniki) (por. Roszak 2021, 17). Jeśli Roszak słusznie zauważa, że taki kanoniczny model czytania „poważnie traktuje boskie autorstwo Biblii i plan zbawienia realizowany przez Boga na każdym etapie historii" (Roszak 2021, 18; por. Baglow 2004, 5), to należałoby do tego dodać, że z kolei bez zapoznania się z tego rodzaju praktyką egzegetyczną nie jest możliwe prawidłowe zrozumienie teoretycznego opisu sensów Pisma Świętego dokonanego przez Tomasza[40]. Zwłaszcza upatrywanie w sensie dosłownym fundamentu sensu duchowego jest narażone na opaczne zrozumienie, gdyż sens ten jest pojmowany odmiennie od tego, jak czyni to współczesna egzegeza.

TEOLOGICZNA INTERPRETACJA PSALMU 22 PRZEZ TOMASZA Z AKWINU. GŁOS W DYSKUSJI NA TEMAT POJMOWANIA SENSÓW PISMA ŚWIĘTEGO PRZEZ AKWINATĘ

Abstrakt

W pierwszej z dwóch głównych części artykułu zaprezentowano interpretację Psalmu 22 w ujęciu Tomasza z Akwinu. Wykład Psalmu dokonany przez Akwinatę został uzupełniony o odwołania do innych komentarzy biblijnych oraz dzieł średniowiecznego uczonego, zwłaszcza do *Summy teologii*. W drugiej części wyprowadzono wnioski z Tomaszowej lektury Psalmu, zwracając uwagę przede wszystkim na aspekty teologiczne jego interpretacji (chrystologia, soteriologia, eklezjologia i sakramentologia) oraz jego pojmowanie natury Pisma Świętego, w tym przede wszystkim relacji między Starym a Nowym Testamentem. Artykuł stanowi głos w dyskusji na temat hermeneutyki biblijnej Tomasza z Akwinu oraz pojmowania przez niego sensów biblijnych, zwłaszcza sensu dosłownego. Jak się okazuje, bez uwzględnienia praktyki egzegetycznej Tomasza z Akwinu istnieje ryzyko niewłaściwego zrozumienia jego teoretycznego wykładu na temat sensów biblijnych.

S ł o w a k l u c z o w e: Tomasz z Akwinu, sensy Pisma Świętego, doktryna czterech sensów, sens dosłowny a sens duchowy, hermeneutyka biblijna, hermeneutyka chrystologiczna, Stary Testament a Nowy Testament, Psalm 22.

---

40 Valkenberg (2025, 366) twierdzi, że wyszczególnione przez Roszaka trzy kategorie interpretacji Psalmów nie pokrywają się z podziałem na sensy Pisma Świętego.

THOMAS AQUINAS'S THEOLOGICAL INTERPRETATION OF PSALM 22: A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ON AQUINAS'S UNDERSTANDING OF THE SENSES OF HOLY SCRIPTURE

Abstract

In the first of the article's two main parts, Thomas Aquinas's interpretation of Psalm 22 is presented. Aquinas's exposition of the Psalm is supplemented with references to other biblical commentaries and to the medieval scholar's works, especially to the *Summa Theologiae*. In the second part, conclusions are drawn from Aquinas's reading of the Psalm, with particular attention to the theological aspects of his interpretation (Christology, soteriology, ecclesiology, and sacramentology) and to his understanding of the nature of the Holy Scripture, including, above all, the relationship between the Old and New Testaments. The article contributes to the discussion on Thomas Aquinas's biblical hermeneutics and his understanding of the biblical senses, especially the literal one. As it turns out, without taking into account Thomas Aquinas's exegetical practice, there is a risk of misunderstanding his theoretical exposition of the senses of Scripture.

K e y w o r d s : Thomas Aquinas, senses of Scripture, doctrine of the four senses, literal sense vs spiritual sense, biblical hermeneutics, Christological hermeneutics, Old Testament and New Testament, Psalm 22.

DIE THEOLOGISCHE AUSLEGUNG DES PSALMS 22 DURCH THOMAS VON AQUIN. EIN BEITRAG ZUR DISKUSSION ÜBER DAS VERSTÄNDNIS DES SCHRIFTSINNS BEI THOMAS VON AQUIN

Abstrakt

Im ersten der beiden Hauptteile des Artikels wird Thomas von Aquins' Auslegung des Psalms 22 vorgestellt. Die Auslegung des Psalms durch den Aquinaten wurde durch Verweise auf andere Bibelkommentare sowie auf Werke des mittelalterlichen Gelehrten ergänzt, insbesondere auf die Summa Theologica. Im zweiten Teil werden Schlussfolgerungen aus Thomas' Lesart des Psalms gezogen, wobei vor allem die theologischen Aspekte seiner Auslegung (Christologie, Soteriologie, Ekklesiologie und Sakramentologie) sowie sein Verständnis der Natur der Heiligen Schrift, insbesondere der Beziehung zwischen dem Alten und dem Neuen Testament, im Vordergrund stehen. Der Artikel ist ein Beitrag zur Diskussion über die biblische Hermeneutik des Thomas von Aquin und sein Verständnis des vielfachen Sinns der Bibel, insbesondere des wörtlichen. Wie sich zeigt, besteht ohne Berücksichtigung der exegetischen Praxis des Thomas von Aquin die Gefahr eines falschen Verständnisses seiner theoretischen Ausführungen zu mehrfachen Sinns der Schrift.

S c h l ü s s e l w ö r t e r : Thomas von Aquin, Sinn der Heiligen Schrift, Lehre vom vierfachen Schriftsinn, wörtlicher Sinn und geistlicher Sinn, biblische Hermeneutik, christologische Hermeneutik, Altes Testament und Neues Testament, Psalm 22.

BIBLIOGRAFIA

Baglow, Christopher T. 2004. "Sacred Scripture and Sacred Doctrine in Saint Thomas Aquinas." In *Aquinas on Doctrine: A Critical Introduction*, edited by Thomas G. Weinandy, Daniel A. Keating, and John P. Yocum, 1–25. London – New York: T&T Clark Ltd.

Blankenhorn, Bernhard. 2023. "Locating a Theology of Revelation in the Works of Saint Thomas Aquinas." In *Engaging Catholic Doctrine: Essays in Honor of Matthew Levering*, edited by Robert Barron, Scott W. Hahn, and James R. A. Merrick, 51–87. Steubenville, OH: Emmaus Academic.

Dahan, Gilbert. 2015. "Thomas Aquinas: Exegesis and Hermeneutics." In *Reading Sacred Scripture with Thomas Aquinas: Hermeneutical Tools, Theological Questions and New Perspectives*, edited by Piotr Roszak and Jorgen Vijgen, 45–70. Turnhout: Brepols.

Johnson, Mark F. 1992. "Another Look at the Plurality of the Literal Sense." *Medieval Philosophy and Theology* 2:118–41.

Manresa Lamarca, Ignacio M. 2017. "The Literal Sense and the Spiritual Understanding of Scripture According to St. Thomas Aquinas." *Biblica et Patristica Thoruniensia* 10 (3): 341–73. https://doi.org/10.12775/bpth.2017.018.

Nolan, Philip. 2023. "Christ's Human Nature and the Cry from the Cross: St. Thomas Aquinas on Psalm 22:2." *Nova et Vetera* 21 (4): 1219–43.

Papieska Komisja Biblijna. 1999. "Interpretacja Biblii w Kościele". In *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, edited by Ryszard Rubinkiewicz, 25–100. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio."

Roszak, Piotr. 2017. "Tomizm biblijny: metoda i perspektywy." *Biblica et Patristica Thoruniensia* 9 (3): 119–32. https://doi.org/10.12775/bpth.2016.024.

Roszak, Piotr. 2020. Odkupiciel i Przyjaciel: U podstaw chrystologii soteriologicznej św. Tomasza z Akwinu w świetle Super Psalmos. Poznań: W drodze – Warszawa: Instytut Tomistyczny.

Roszak, Piotr. 2021. "Między analizą a syntezą: Reguły egzegetyczne w Super Psalmos św. Tomasza z Akwinu." In *Wykład Księgi Psalmów:* Expositio in Psalmos Davidis, by Tomasz z Akwinu, edited by Piotr Roszak, translated by Wiesław Dąbrowski, 7–27. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Thomas Aquinas (Sancti Thomae Aquinatis). 1888–1906. *Summa theologiae. Opera omnia iussu impensaque Leonis XIII P. M. Edita*, 4–12. Rome: Ad Sanctae Sabinae; Editori di San Tommaso. (= *ST*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1863. *In Psalmos Davidis expositio*. Vol. 14 of *Opera omnia*, edited by Raffaele Cai, 148–312. Parmae: Typis Petri Fiaccadori. (= *In Ps.*).

Thomas Aquinas (Sancti Thomae Aquinatis). 1929–1947. *Scriptum super Sententiis magistri Petri Lombardi*. Vol. 1–4. Edited by Marie-Fabien Moos. Parisiis: Lethielleux. (= *In Sent.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1951. *Super Evangelium S. Matthaei lectura*. Edited by Raffaele Cai. Taurini: Marietti. (= *In Mt.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1953a. "Super Epistolam ad Romanos lectura." In *Super Epistolas S. Pauli lectura*, edited by Raffaele Cai, 1:1–230. Taurini: Marietti. (= *In Rom.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1953b. "Super primam Epistolam ad Corinthios lectura." In *Super Epistolas S. Pauli lectura*, edited by Raffaele Cai, 1:231–435. Taurini: Marietti. (= *In I Cor.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1953c. "Super secundam Epistolam ad Corinthios lectura." In *Super Epistolas S. Pauli lectura*, edited by Raffaele Cai, 1:437–561. Taurini: Marietti. (= *In II Cor.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1953d. "Super Epistolam ad Galatas lectura." In *Super Epistolas S. Pauli lectura*, edited by Raffaele Cai, 1:563–649. Taurini: Marietti. (= *In Gal.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1953e. "Super Epistolam ad Ephesios lectura." In *Super Epistolas S. Pauli lectura*, edited by Raffaele Cai, 2:1–87. Taurini: Marietti. (= *In Eph.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1953f. "Super Epistolam ad Philipenses lectura." In *Super Epistolas S. Pauli lectura*, edited by Raffaele Cai, 2:89–123. Taurini: Marietti. (= *In Phil.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1953g. "Super Epistolam ad Hebraeos lectura." In *Super Epistolas S. Pauli lectura*, edited by Raffaele Cai, 2:125–61. Taurini: Marietti. (= *In Heb.*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1965. "Quaestiones disputatae de virtutibus." In *Quaestiones disputatae*, edited by P. Bazzi et al., 2:707–828. Taurini – Romae: Marietti. (= *De virtutibus*).

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). 1972. *Super Evangelium S. Ioannis lectura*. Edited by Raffaele Cai. Taurini: Marietti. (= *In Io.*).

Thomas Aquinas (Tomasz z Akwinu). 2018. *Komentarz do Ewangelii Jana*. Translated by Tadeusz Bartoś. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.

Thomas Aquinas (Tomasz z Akwinu). 2021a. *Wykład Księgi Psalmów / Expositio in Psalmos Davidis*. Edited by Piotr Roszak. Translated by Wiesław Dąbrowski. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Thomas Aquinas (Tomasz z Akwinu). 2021b. *Wykład Listu do Galatów / Super Epistolam B. Pauli ad Galatas lectura*. Edited by Piotr Roszak and Enrique Alarcón. Translated by Marcin Jan Janecki. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Thomas Aquinas (Tomasz z Akwinu). 2022. *Wykład Listu do Hebrajczyków / Super Epistolam B. Pauli ad Hebraeos lectura*. Edited by Piotr Roszak and Enrique Alarcón. Translated by Paulina Chojnacka. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Thomas Aquinas (Thomas de Aquino). N.d. *Liber contra Doctrinam Retrahentium a Religione*. https://aquinas.cc/la/en/~ContraDoct. (= *Liber*).

Valkenberg, Wilhelmus G.B.M. 2000. *Words of the Living God: Place and Function of Holy Scripture in the Theology of St. Thomas Aquinas*. Publications of the Aquinas Instituut te Utrecht. New Series 6. Leuven: Peeters.

Valkenberg, Wilhelmus G.B.M. (Pim). 2025. "Theology in Praise: Aquinas on the Psalms." *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 33 (2): 353–77. https://doi.org/10.52097/wpt.10338.

Vall, Gregory. 2002. "Psalm 22: Vox Christi or Israelite Temple Liturgy?" *The Thomist* 66:175–200.

Zatwardnicki, Sławomir. 2025a. "Chrystus Zmartwychwstały a sensy Pisma Świętego: Refleksje na kanwie twórczości Tomasza z Akwinu." In *Wokół pytań o Zmartwychwstanie*, edited by Damian Wąsek and Przemysław Artemiuk, 237–301. Kraków: Wydawnictwo "scriptum".

Zatwardnicki, Sławomir. 2025b. "Sens dosłowny i duchowy w świetle kwestii quodlibetalnych Tomasza z Akwinu." *Collectanea Theologica* 95 (2): 265–316. https://doi.org/10.21697/ct.2025.95.2.02.

Zatwardnicki, Sławomir. 2025c. "The Theology of the Senses of Scripture According to Joseph Ratzinger and Thomas Aquinas." *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 33 (2): 249–313. https://doi.org/10.52097/wpt.10298.

Sławomir Zatwardnicki – doktor habilitowany teologii, profesor Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, adiunkt w I Katedrze Teologii Dogmatycznej, redaktor naczelny Wrocławskiego Przeglądu Teologicznego. Główne obszary badawcze: teologia Josepha Ratzingera, teologia Objawienia, doktryna Pisma Świętego (refleksja teologiczna nad naturą Pisma Świętego), hermeneutyka biblijna, myśl Tomasza z Akwinu. Członek Towarzystwa Teologów Dogmatyków w Polsce, Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce oraz sekcji Teologia i doktryna Pisma Świętego Polskiej Akademii Nauk. Opublikował m.in.: *Od teologii objawienia do teologii natchnienia. Studium inspirowane twórczością Geralda O'Collinsa i Josepha Ratzingera* (Lublin 2022), *Biblia „po katolicku", czyli dlaczego nie* sola Scriptura (Warszawa–Poznań 2023) oraz *Apostolski Kościół a Pismo apostolskie* (Lublin 2024).
Adres do korespondencji: zatwardnicki@gmail.com.